

УДК 342.3

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ-МІГРАНТІВ

SOME QUESTIONS IMPROVE SOCIAL PROTECTION OF MIGRANT WORKERS

Кисельова О.І.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету*

Мотрюк А.Д.,

*студентка юридичного факультету
Сумського державного університету*

У статті проаналізовано стан соціального захисту українських працівників-мігрантів, працевлаштованих за кордоном, ефективність міждержавних угод щодо соціального та пенсійного забезпечення. Окреслено проблемні питання в цій сфері й запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: працівник-мігрант, соціальні права, соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальний захист.

В статье проанализировано состояние социальной защиты украинских работников-мигрантов, трудоустроенных за рубежом, эффективность межгосударственных соглашений по социальному и пенсионному обеспечению. Определены проблемные вопросы в этой сфере и предложены пути их решения.

Ключевые слова: работник-мигрант, социальные права, социальное обеспечение, социальное страхование, социальная защита.

The article analyzes the social protection of Ukrainian migrant workers employed abroad, the effectiveness of international agreements on social security and pensions, identified problematic issues in this area and suggested solutions.

Key words: migrant worker, social rights, social security, social insurance, social protection.

Актуальність теми. Незважаючи на позитивні риси трудової міграції, що сприяє перерозподілу робочої сили й підвищенню рівня життя населення, вона водночас послаблює соціальний захист працівників. За даними досліджень, працівники-мігранти зазнають різних обмежень в умовах праці та дискримінації через відсутність належного соціального захисту, у зв'язку з чим виникає необхідність належного забезпечення їх соціальних прав. Тому державі, здійснюючи розробку національного механізму правового забезпечення соціального захисту працівників-мігрантів, необхідно виокремити проблемні питання й упровадити конкретні заходи щодо їх вирішення з метою забезпечення необхідного захисту та зміцнення міжнародного співробітництва в цій сфері.

Проблемам захисту прав трудових мігрантів приділяється велика увага на міжнародному й національному рівнях, особливо слід відзначити теоретичні дослідження таких вітчизняних науковців, як О.А. Малиновська, Л.Г. Ткаченко, Н.В. Філіпова, А.Б. Адельсеїтова, Г.Л. Алімова, О.В. Позняк та

інші, проте потреба детального врегулювання системи соціального страхування та захисту соціальних прав працівників-мігрантів залишається відкритою.

Метою статті є розгляд сучасного стану законодавчої бази у сфері соціального забезпечення трудових мігрантів, виявлення проблем і розробка рекомендацій щодо їх удосконалення з метою посилення соціального захисту працівників-мігрантів.

Викладення основного матеріалу. За даними різних досліджень, від півтора до трьох мільйонів українців працюють закордоном, а сума їх грошових переказів в Україну становить близько семи мільярдів доларів США щорічно. Працівники-мігранти зіштовхуються з численними проблемами, включаючи недоліки соціального забезпечення. Гарантування права на соціальний захист працівникам-мігрантам є важливим для створення рівноправних умов соціального забезпечення всіх громадян України.

Конституція України (ст. 46) гарантує кожному громадянину право на соціальне забезпечення, яке передбачає гарантований дохід у разі втрати працез-

датності, втрати годувальника, безробіття, старості й інших випадків, передбачених законом [1].

Відповідно до ст. 4 Закону України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», система соціального забезпечення в Україні складається з такого:

- пенсійне страхування, яке забезпечує пенсії по старості, пенсії по інвалідності, пенсії в разі втрати годувальника, пенсії за вислугу років і виплати на поховання;

- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими похованням;

- медичне страхування, яке забезпечує допомогу в разі хвороби, вагітності та пологів, поховання, допомогу на санаторно-курортне лікування й оздоровлення;

- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, яке забезпечує допомогу для постраждалих осіб у разі тимчасової непрацездатності, повної втрати працездатності та смерті внаслідок нещасного випадку на виробництві, а також медичної допомоги;

- страхування на випадок безробіття, яке забезпечує допомогу по безробіттю, одноразову допомогу працівникам, професійну підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації безробітних, організацію громадських робіт тощо;

- інші види страхування, передбачені законами України [2].

Запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування надає можливості кожному громадянину реалізувати своє конституційне право на соціальний захист. Проте працівники-мігранти підлягають обмеженням стосовно соціального забезпечення й виплати відповідних допомог, порівняно з національними працівниками, котрі працюють в Україні. Соціальний і правовий захист трудових мігрантів забезпечується за допомогою укладання двосторонніх та приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів. Багато обмежень і проблем спричинені особливостями цих національних законів, а в разі відсутності координації між національними законодавствами, працівники-мігранти взагалі позбавлені права на соціальне забезпечення. Однак багатосторонні угоди мають свої переваги, оскільки вони запроваджують загальні стандарти та правила для всіх країн-учасниць і є більш гнучкими.

Міжнародна організація праці ухвалила низку Конвенцій щодо соціального забезпечення працівників-мігрантів та членів їхніх сімей, що встановлюють п'ять основоположних принципів для всіх двосторонніх і багатосторонніх угод про соціальне забезпечення:

- рівноправність працівників-мігрантів і громадян, які постійно проживають у країні: працівники-мігранти повинні мати такі самі права й обов'язки, як і громадяни країни призначення;

- визначення застосовного законодавства з метою застосування правил лише однієї національної

системи з тим, щоб соціальне забезпечення працівників-мігрантів регулювалося законодавством однієї країни;

- збереження набутих прав і забезпечення допомог під час перебування за кордоном.

Це означає, що будь-які набуті права працівників-мігрантів або права, які перебувають у процесі набуття, мають гарантуватися працівникам-мігрантам на одній території, навіть якщо вони були набуті на іншій території, і що не може бути обмежень виплати допомог у будь-якій із причетних країн, право на які було встановлено в будь-якій іншій із причетних країн;

- збереження прав, які перебувають у процесі набуття: якщо право на допомогу залежить від накопичення встановленого кваліфікаційного періоду, враховуються періоди роботи/сплати внесків працівником-мігрантом у кожній країні;

- взаємність – кожна країна-учасниця угоди бере на себе зобов'язання використовувати ті самі механізми, що кожна інша країна-учасниця угоди, з тим, щоб допомоги в межах соціального забезпечення були більш доступними для працівників-мігрантів. Принцип взаємності також передбачає розумну міру співмірності (пропорційності) зобов'язань держав, що випливають із укладеної між ними угоди [3, с. 7].

На початку 1990-х років Україна підписала низку багатосторонніх угод у межах Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) стосовно пенсійного забезпечення, соціальної допомоги сім'ям з дітьми, відшкодування шкоди в результаті нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання. Ці угоди базувалися на принципі, відповідно до якого соціальне забезпечення мігрантів відбувається на основі законодавства країни проживання [4].

Наразі Україна є учасницею Європейської Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів, Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів, Протоколу до зазначеної Угоди, Конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць СНД.

Україна уклала 13 двосторонніх договорів із працевлаштування й соціального захисту трудових мігрантів і 8 двосторонніх договорів із соціального забезпечення. Уряд продовжує розширювати договірну базу з основними країнами призначення українських мігрантів. Угоду з Португалією підписано 2009 року й ратифіковано у грудні 2011 року. Переговори з Німеччиною практично завершені. Так, у травні 2012 року було укладено угоду про соціальне забезпечення між Україною та Республікою Польща. Ведеться робота щодо укладання міжнародних договорів про соціальне забезпечення з Федеративною Республікою Німеччина, Грецією, Республікою Сербія і Чорногорією, Італією та Естонією [5, с. 6].

Угоди про соціальне забезпечення гарантують захист трудовим мігрантам, охоплюють усі стандартні види обов'язкового соціального страхування, тобто пенсійне страхування, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань,

смерті з цих причин, страхування з тимчасової втрати працездатності, а також деякі угоди страхування на випадок безробіття.

Підписані Україною угоди з цих питань варто поділити на дві групи: угоди, де застосовується територіальний принцип соціального забезпечення; угоди, укладені за принципом пропорційності.

Територіальний принцип, за яким соціальне забезпечення особи здійснюється відповідно до законодавства та за кошти тієї держави, де вона на цей час проживає, покладено в основу угод, підписаних у межах СНД. Ці угоди успішно вирішують питання пенсійного забезпечення громадян України, які працювали на території колишнього СРСР або виїждять туди на проживання вже будучи пенсіонерами. Однак, якщо на момент підписання цих угод у всіх пострадянських державах діяли практично однакові пенсійні системи, в останнє десятиріччя ситуація змінилася: у низці країн підвищено пенсійний вік, тривалість необхідного для призначення пенсії стажу, не раз змінювався порядок розрахунку пенсій. Усе це значно ускладнює реалізацію територіально-го принципу пенсійного забезпечення [6, с. 20].

Застосування територіального принципу соціального забезпечення громадян між країнами СНД можна вважати цілком виправданим у частині трудового стажу, набутого за часів спільного історичного минулого. Але в умовах подальшої дезінтеграції національних систем соціального страхування та пенсійного забезпечення він втрачає свою актуальність і суперечить повномасштабному впровадженню страхових принципів, а отже, не може бути ефективним інструментом соціального захисту зайнятого населення, особливо сучасних трудових мігрантів [7, с. 4].

За пропорційним принципом кожна країна несе відповідальність за свою частину страхових зобов'язань. Ними передбачається взаємне зарахування страхового стажу та здійснення виплат у межах пенсійного страхування, страхування від нещасних випадків на виробництві, страхування з тимчасової втрати працездатності, страхування на випадок безробіття тощо.

Для врегулювання пенсійного забезпечення українців, котрі працюють у країнах, з якими міждержавні угоди відсутні, а також тих, кого не охоплено соціальним страхуванням через нелегальну роботу за кордоном, в Україні запроваджено порядок добровільного пенсійного страхування осіб, які живуть або працюють за кордоном. З 2008 року діє спрощений порядок оформлення договорів (можна домовитися про це телефоном, заповнити заяву через Інтернет або надіслати поштою). Громадянин сам визначає розмір внеску, що не може бути меншим за мінімальний (близько 20 євро на місяць). За бажанням він може сплачувати не лише поточні платежі, а й зробити внесок за минулий період, не покритий пенсійним страхуванням (з моменту введення відповідної системи у 2004 році) Проте на сьогодні лише поодинокі мігранти скористалися такою можливістю: на 01.01.2011 рік у Пенсійному фонді України було зафіксовано 4 765 чинних договорів про добро-

вільне пенсійне страхування громадян України, які перебувають за кордоном [6, с. 20].

Незважаючи на укладення Україною багатьох міждержавних угод про соціальне та пенсійне забезпечення, охоплення соціальним захистом мігрантів-громадян України є незначним, причинами чого можна визначити таке:

- висока частка працевлаштування без належних трудових контрактів і сезонних працівників;

- відсутність міждержавних угод про соціальне та пенсійне забезпечення з низкою країн і недостатня ефективність імплементації наявних угод, що пов'язано як з їхніми недоліками, так і вадами механізмів імплементації;

- українські трудові мігранти на сьогодні становлять досить розрізнену групу, це, зокрема, працюючі за тимчасовими контрактами, кваліфіковані працівники, працівники з невизначеним статусом, сезонні працівники;

- реалізація угод про соціальне забезпечення ускладнена браком механізмів реалізації, фінансових ресурсів і кваліфікованих кадрів.

- неузгодженість наявних інструментів координації. Угоди, основані на територіальному принципі (угоди в межах СНД), більше не відповідають сучасним реаліям. До того ж, попри всі зусилля, досі не укладені двосторонні угоди про соціальне забезпечення з країнами, де сформувалась численна громада українських трудових мігрантів, зокрема Італією та Грецією [8, с. 4].

Неохоплення працівників-мігрантів соціальним страхуванням, а також неможливість багатьох навіть застрахованих осіб скористатися одним із своїх прав, крім неналежного їхнього захисту, має й низку серйозних фінансових наслідків. По-перше, мігранти втрачають внески, зроблені ними під час роботи за кордоном. По-друге, соціальні фонди України недоотримують значні кошти, оскільки працівники-мігранти сплачують їх за кордоном або не сплачують узагалі. Водночас мігранти, які повертаються, та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, користуються за рахунок держави медичними послугами, отримують інші соціальні виплати, наприклад, у зв'язку з народженням дитини, можуть, хоча й у мінімальному розмірі, отримати допомогу по безробіттю, як і іншим громадянам України, їм нараховуються пенсії. Усе це лягає додатковим тягарем на фонди соціального страхування й Державний бюджет України. Причому в майбутньому, якщо питання соціального страхування мігрантів не буде належно врегульовано, цей тягар ставатиме все помітнішим, як унаслідок збільшення кількості людей, які частину трудового життя провели за кордоном, так і тому, що все більше мігрантів досягатимуть пенсійного віку, повертатимуться в Україну у зв'язку із завершенням трудової кар'єри або проблемами зі здоров'ям [4].

На думку учасників парламентських слухань на тему «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення», що відбулись 3 липня 2013 року у Верховній Раді України, одним із основних завдань щодо покращення соціального та правового захисту

трудоми мігрантів залишається розширення договірної бази з країнами, у яких кількість трудових мігрантів – громадян України, є найвагомішою, та проведення заходів щодо активізації виконання двосторонніх міжнародних договірних документів у частині відпрацювання механізму працевлаштування трудових мігрантів у межах укладених угод і контролю за виконанням положень цих договірних документів [9].

Підсумком Регіональної конференції в Кишиневі стало підписання профспілковими організаціями протоколів про співпрацю. Українські профспілкові організації домовилися з італійськими колегами про спільну боротьбу за права трудящих. Адже нині офіційно майже 200 тисяч українських мігрантів перебувають в Італії, а понад 200 італійських – в Україні, більша частина їх – активні на місцевих ринках праці. А це суттєво впливає на розвиток економіки як країни-походження, так і країни-призначення. Профспілкові організації обох держав прагнуть, щоб становище всіх без винятку працівників-мігрантів базувалося на принципах міжнародної солідарності, поваги до прав профспілок, соціальної справедливості, рівних можливостей і гендерної рівності. Щоб сприяти цьому, Конфедерація вільних профспілок України та Конфедерація профспілок італійських працівників (C.I.S.L.), Загальна конфедерація італійських працівників (C.G.I.L.) й Італійська спілка праці (U.I.L.) домовилися співпрацювати між собою. Відповідний Протокол про співпрацю, з метою посилення захисту українських працівників, сприяння ратифікації міжнародних конвенцій, підписанню угоди «Про соціальне забезпечення» між урядами Італії та України на основі принципів взаємності, урахування (підсумовування) внесків і перенесення виплат соціального забезпечення, від Конфедерації вільних профспілок України підписав Анатолій Акімочкін [10].

Істотно має посилити соціальний та правовий захист трудових мігрантів і схвалення Закону «Про зовнішню трудову міграцію», проект якого вже розробило Міністерство соціальної політики України. Зокрема, за словами Василя Надраги, цим документом визначаються правові основи і принципи державної політики України у сфері зовнішньої трудової міграції; повноваження державних органів влади з формування й реалізації засад державної політики України у сфері трудової міграції; основні права та свободи трудових мігрантів; інформаційне забезпечення сфери зовнішньої трудової міграції; міжнародне співробітництво у сфері міграції [11].

Представники діаспори теж вважають, що рамковий закон «Про зовнішню трудову міграцію» здатний виправити ситуацію. Президент асоціації українців в Іспанії Михайло Петруняк відзначив, що в ньому мають бути прописані терміни, права, обов'язки й соціальне забезпечення мігрантів. Представники асоціації підготували до нього більше ніж 30 пропозицій [12].

Під час конференції «Гідна праця для працівників мігрантів», яка відбулася 24 червня 2014 року, були узагальнені досягнення Проекту «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами». Одним із результатів проекту, який за-

кінчився у червні 2014 року, стало глибше розуміння трудової міграції та управління нею. Серед численних інших питань проект також розглядав проблеми соціального захисту трудящих мігрантів. Урядові України було надано підтримку в розробці відповідних правових основ, а також у розвитку потенціалу для проведення переговорів і реалізації угод про соціальне забезпечення. У результаті цього протягом періоду реалізації проекту Україна успішно провела перемовини щодо реалізації угод про соціальне забезпечення з Португалією та Естонією й ратифікації з Польщею. Експерти проекту надали допомогу українському урядові у проведенні переговорів і підписанні Протоколу про співпрацю з профспілками Італії з метою забезпечення захисту прав працівників-мігрантів. Проектом було організовано численні заходи з нарощування потенціалу, розроблені з урахуванням потреб цільових груп [13].

У межах цього Проекту було надано рекомендації щодо можливостей запровадження заходів, спрямованих на покращення ситуації, серед яких слід викремити такі:

- продовження переговорного процесу щодо укладання угод про соціальне та пенсійне забезпечення з країнами перебування численних українських працівників-мігрантів;
- оцінка результативності міждержавних угод, укладених із країнами СНД на основі принципу територіальності; вивчення доцільності обмеження дії цього принципу лише щодо осіб, які працювали в період СРСР, а також застосування принципу пропорційності щодо тих, котрі розпочали трудову діяльність уже після розпаду СРСР;
- зосередження на реалізації вже підписаних угод, урегулювання необхідних питань із зарубіжними партнерами щодо їх імплементації в країнах-партнерах;
- покращення роботи дипломатичних і консульських представництв України, спрямованої на захист прав мігрантів;
- поширення інформації щодо прав мігрантів серед українських працівників, що перебувають у країнах, з якими підписано угоди про працевлаштування та соціальне забезпечення;
- зняття обмеження на сплату внеску до Пенсійного фонду за попередній період для мігрантів, які повернулися й уже працевлаштувалися в Україні;
- унесення зміни до пенсійного законодавства України в частині виплати Україною пенсій особам, які виїхали за кордон; передбачення при цьому, що витрати на перерахування пенсій відраховуються із суми цих платежів, а не з коштів Пенсійного фонду, накопичених у солідарній системі;
- вивчення питання щодо приєднання України до конвенцій Міжнародної організації праці у сфері трудової міграції та соціального захисту мігрантів [14, с. 34].

Висновки. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів пов'язані з двома основними чинниками: малою кількістю укладених Україною двосторонніх угод у сфері соціального за-

безпечення, основаних на пропорційному принципі урахування й накопичення страхового стажу та поширеністю нелегальних і напівлегальних трудових міграцій, що унеможливує або істотно обмежує адекватний соціальний захист працівників-мігрантів та членів їхніх сімей як під час роботи за кордоном, так і після повернення на батьківщину.

З метою врегулювання цих питань необхідно визначити чітку й активну позицію держави в міжнародній співпраці з питань соціального захисту трудових мігрантів. Робота у сфері соціального забезпечення працівників мігрантів повинна вестися за такими основними питаннями:

1. Прийняття закону «Про зовнішню трудову міграцію» й закріплення в ньому права трудових мігрантів на соціальне страхування та пенсійне забезпечення шляхом визначення такого:

– порядку отримання пенсій працівників-мігрантів відповідно до міжнародних договорів як за територіальним, так і за пропорційним принципом;

– засад добровільної участі в солідарній системі загальнообов'язкового державного страхування за спрощеною процедурою для громадян, які працюють за межами України, або в накопичувальній системі пенсійного страхування;

– права на страхування працівників-мігрантів від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, що визначається відповідно до законодавства і коштом тієї сторони, де постраждала особа була застрахованою на момент настання нещасного випадку або під час виконання востаннє трудової діяльності, що спричинила виникнення професійного захворювання;

– страхування від безробіття, що визначається відповідно до законодавства та за рахунок тієї держави, на території якої особа постійно проживає;

– права працівників-мігрантів і членів їхніх сімей на соціальну допомогу у зв'язку з малозабезпеченістю, порядку призначення допомоги;

– соціального страхування сезонних працівників-мігрантів, порядку сплати ними добровільних страхових внесків;

– соціального захисту нелегальних і напівлегальних трудових мігрантів, надання їм можливості сплачувати добровільні страхові внески;

– видів соціальної допомоги, дотацій та субсидій, що надаються з коштів державного бюджету працівникам-мігрантам, які не мають необхідної тривалості стажу для одержання страхових виплат (або через нелегальний статус, або через відсутність відповідної міжнародної угоди).

2. Продовження процесу укладання двосторонніх угод про соціальне й пенсійне забезпечення з країнами перебування українських працівників-мігрантів та забезпечення реалізації вже підписаних угод.

3. Здійснення інформування трудових мігрантів щодо захисту їхніх трудових прав із залученням дипломатичних і консульських представництв.

4. Розгляд можливостей подальшого приєднання України до конвенцій Міжнародної організації праці у сфері трудової міграції та соціального захисту мігрантів.

Вирішення цих питань сприятиме наданню більшого кола гарантій щодо соціального захисту українським трудовим мігрантам, подальшому вдосконаленню національної політики й посиленню міжнародного співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 року № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 23. – Ст. 121.
3. Координація соціального забезпечення : [комплексний посібник для України] (Social Security Coordination: A comprehensive guide for Ukraine) / група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К. : МБП, 2012. – 285 с.
4. Малиновська А.О. Проблема соціального захисту українських працівників-мігрантів. Аналітична записка / А.О. Малиновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/949/>.
5. Адельсеїтова А.Б. Трудова міграція: питання удосконалення законодавства України / А.Б. Адельсеїтова, Г.Л. Алімова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – № 1. – Т. 26 (65). – С. 3–9.
6. Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
7. Ткаченко Л.Г. Проблеми соціального забезпечення українських трудових мігрантів / Л.Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 71–79.
8. Щопіврічний інформаційний бюлетень проекту «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», який фінансується Європейським Союзом (ЄС) та виконується Міжнародною організацією праці (МОП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ilo.org.ua/Lists/mopnews/DispForm.aspx?ID=2>.
9. Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення // Міграція – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-ukrainian-labor-migration-state-problems-and-solutions/>.
10. Брязгунова О. На захист трудових мігрантів / О. Брязгунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kvpu.org.ua/uk/news/5/2260/na-zakhist-trudovikh-migrantiv>.
11. Надрага В. Україна посилюватиме соціальний та правовий захист трудових мігрантів – громадян України / В. Надрага [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=142326&cat_id=107177.
12. Заробітчани стали одним з головних інвесторів в економіку України // Тиждень. ua. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/83664>.
13. Україна вдосконалює принципи управління міграцією // Європейська правда в Україні – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ep-ua.tv/novini/analitika/371.html>.
14. Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам : Розробка політики та майбутні виклики (Ensuring social security benefits for Ukrainian migrant workers) // Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – К. : МБП, 2012. – 45 с.